
Н. А. Жук, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник сектору порівняльного правознавства НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України
ORCID ID: 0000-0002-3172-8470

КОНЦЕПТОЛОГІЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ У СУЧАСНИХ ГУМАНІТАРНИХ І СУСПІЛЬНИХ НАУКАХ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню концептології як актуальної та витребуваної сучасними гуманітарними і суспільними науками методології пізнання. Цей аналіз здійснений через загальну характеристику концептології як трансдисциплінарного напрямку когнітивної науки, у тому числі, через висвітлення її ключового понятійно-категоріального апарату, феноменальну основу якого складає терміно-поняття «концепт» як унікальна структура знання матеріально-трансцендентного характеру.*

Ключові слова: *концептологія, методологія пізнання, гуманітарні і суспільні науки, трансдисциплінарність, інтегративний підхід, концепт, трансцендентність, концептосфера, прототип, метафора, концептуалізація, категоризація, концептуальне мислення, концептуальний аналіз, алгоритм моделювання концептів.*

Постановка проблеми. Наука останніх десятиріч на пострадянському просторі в цілому та, зокрема, в Україні, відзначила

© Жук Н. А., 2022

ся особливо широким розповсюдженням концептологічних досліджень [наприклад, див.: 1] та активним розвитком ще колись нової для них сфери знання – концептології (або, за іншим, менш уживаним і усталеним визначенням – концептивістики).

Для науковців гуманітарно-суспільних напрямків завжди гостро актуальним лишається питання пошуку засобів, за допомогою яких можливо здійснити не лише інтерпретацію процесів, що відбуваються із людиною та суспільством у різних сферах їх буття та свідомості та їх переосмислення, але й створити на цій основі актуальну струнку теорію, яка здатна забезпечити пізнання дійсності та прогнозування майбутнього. Це стає тим більш витребуваним у часи масштабних системних трансформацій, які позбавляють звичні явища буття та свідомості їх сенсу. Одним із методологічно доступних напрямів наукових досліджень, що дозволяє вирішити це завдання, сьогодні можна розглядати концептологію. Активізація в соціальних науках концептуального мислення як інтелектуальної роботи наукової свідомості обумовлюється гострою необхідністю пошуку актуальних засобів «схоплювання» смислів у найскладніших випадках розуміння реальності (чим багато сьогодення), що здатна забезпечити методологія концептології.

Методологічною цінністю концептології виступає її трансдисциплінарність. Остання пояснюється тим, що її ідеї ґрунтуються на спільних для багатьох наук теоретико-методологічних засадах і принципах, з успіхом проектуються на всі соціально-гуманітарні сфери та реалізуються у площині зіткнення різних наукових підходів і методик дослідження. Трансдисциплінарність концептології має особливе значення, у тому числі, у світлі змісту статей 5 і 6 «Всесвітньої Декларації про Вищу освіту для XXI століття: підходи та практичні заходи», прийнятої на Міжнародній конференції з Вищої освіти у жовтні 1998 року в Парижі, в яких міститься заклик заохочувати до трансдисциплінарності, яка здатна сприяти вирішенню складних проблем природи та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам концептології як методології пізнання у межах різних гуманітарних та суспільних наук були присвячені численні досліджен-

ня вітчизняних і зарубіжних учених, у тому числі: у сфері філології (лінгвокогнітології) – в працях Воробйової О. П., Краснобаєвої-Чорної Ж., Манакіна В. М., Науменко Л. П., Нідзельської Ю. М., Полюжина М., Приходька А. М., Селіванової О. О., Сковронської І. Ю., Тернієвської Є., Хорошун О. О., Шевченко І. С., Юськів Б. М., Яремко Я. П.; у сфері історії – Лубського А. В., Чубар'ян А. О.; у сфері філософії – Попова В. Ю.; у сфері політичних наук – Заколадного Р. О., Яковлева М. В.; у сфері наукової юриспруденції – Варламової Н., Горобець К. В., Максимова С. І., Манжури В. І., Оборотова Ю. М., Ткаченко І. М., Тураніна В. Ю., Харитонова Є. О. і Харитонової О. І.

Наведені обставини і зумовлюють **мету цієї статті**, котра полягає у виявленні методологічної та пізнавальної цінності концептології крізь призму її використання різними сучасними гуманітарними та суспільними науками на основі здійснення її загальної характеристики, у тому числі, через виокремлення ключових складових її терміно-категоріального апарату, огляду їх сутнісних рис та встановлення їх взаємозв'язку; зважаючи на історію її формування та з опорою на аналіз її основних здобутків у процесі її становлення та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Твердження про те, що дослідження у сфері гуманітарних і соціальних наук необхідно зосереджувати у руслі інтеграційного процесу на базі лінгвістики, в сучасній науці вважається усталеною [наприклад, див: 2, 328]. Концептологія, як розділ міждисциплінарної когнітивної науки, спочатку виникла в рамках філології (зокрема, когнітивної лінгвістики, у зв'язку з чим лінгвісти ведуть розмову про «лінгвоконцептологію», що виділилася з лінгвокультурології, яка, у свою чергу, зосереджена на культурній функції мови та виявленні національної своєрідності концептів) і на сучасному етапі вважається одним із провідних її напрямків та «інтегративним підходом до розуміння і моделювання свідомості, пізнання, спілкування, діяльності» [цит.за: 3, 168]. На сьогодні науковці лінгвісти констатують чітку окресленість у межах концептології відгалуження лінгвоконцептології, концептологію текстів і дискурсу, концептологію культури, художню концептологію, інтер-

семіотичну концептологію, невербальну концептологію, концептологію емоцій, нейроконцептологію та концептологію педагогічної когнітології [4, 55]. Дослідники-філологи аналізують теоретичні засади історичної лінгвоконцептології [38], а вчені-історики ведуть розмову про формування концептології історичної, яку визначають як науку про історичні концепти, що склалися в історичному дискурсі та, водночас, як напрям історичної науки, що прагне до цілісного зображення історичної реальності у вигляді емоційно-образних конотацій і метафоричних значень. Методи концептології використовуються науковцями в сфері публічного управління [5].

Особливого поширення концептологія набула у сфері політичних наук. У західній науці цьому сприяли праці відомих американських політологів – насамперед, Дж. Сарторі, методологічна значуща у контексті концептології стаття якого «Викривлення понять в порівняльній політології» була опублікована понад 50 років тому [6], а також Г. Гоерца [7] та Дж. Геррінга [8], на пострадянському просторі – опублікована у 2005 році книга В. П. Макаренка «Політична концептологія» та наявність однойменного наукового видання («The Political Conceptology: Journal of Metadisciplinary Research»), який позиціонується як журнал метадисциплінарних досліджень. З рештою, за останні 30 років політична концептологія як методологія дослідження міцно ствердилася в науковому та освітньому просторі України, свідченням чого є наявність відповідних дисертаційних досліджень [9; 10], навчальних підручників і курсів [11; 12].

Щодо використання методів концептології у сфері правових знань, то її безумовна доречність, на думку Харитонової Є. О. і Харитонової О. І., зумовлена, передусім, міркуваннями науково-прагматичного характеру, ключовим чинником чого є суспільний характер правових феноменів (тобто вони мають особливе значення як для окремого індивіда, так і для суспільства в цілому) [13, 70], із чим ми цілком погоджуємося. Отже, цілком закономірним стало широке використання методу концептології у межах правових наук – як загальнотеоретичних, так і галузевих [наприклад: 14; 15; 16].

Спалах інтересу до концептологічних досліджень об'єктизувався ззовні створенням на їх основі чисельних антологій концептів, довідників, глосаріїв, лінгвістичних, філософських та культурологічних енциклопедичних словників [наприклад, див.: 17]. З цього приводу О. П. Воробйова констатувала «лавиноподібне зростання кількості наукових праць, присвячених дослідженню різноманітних концептів...», що «набуває ознак своєрідної моди» [4, 53] або «концептоманії (за словами А. М. Приходька [18])» [там само]. Лишаючи поза увагою критично-полемічні аспекти проблеми розвитку концептології, її вади, здобутки та прорахунки [4; 19], зосередимося на загальній її характеристиці.

Предметом дослідження концептології виступають «концепти, їхній зміст, еволюція, взаємні зв'язки в межах тих чи інших концептосфер або концептосистем...» [4, 54]. Цікавим у методологічному плані виявляється підкреслений О. П. Воробйовою факт складання двох основних напрямів концептології – умовно «експерієнційно-менталістського» (який спирається на філософію досвідного реалізму, коріниться в пріоритетах англо-американської ментальності та представлений школою когнітивної традиції, заснованою Дж.Лакоффом і М. Джонсоном [20] в продовження досліджень Л. Вітгенштейна, Е. Сепіра, Б. Л. ЄУорфа, Ч. Філлмора, Ж. Піаже, В. Тернера [див. 4, 55] та «духовно-менталістського» (який є розвитком ідей Анни Вежбицької [21] і розкриває особливості, насамперед, слов'янської ментальності з її духовним началом) [4, 55].

Окрема увага в дослідженнях з використанням концептології у межах різних наук приділяється питанню її понятійного апарату та проблемним аспектам співвідношення її ключових понять із відповідними одиницями за інших підходів (методів) пізнання. Одним із проблемних питань наукових досліджень за всі часи можна вважати проблему структур знання. З цього приводу вчені відзначають, що дослідницька активність в мовознавстві 90-х років ХХ століття спричинила появу цілого ряду номінативних одиниць, спільним для яких було прагнення показати специфіку представлення мовних знань, й у «конкурентній боротьбі в лінгвістичній літературі зіткнулися такі терміни

як: «концепт», «лінгвокультурема», «міфологема», «логоепістема». ... Найбільш життєздатним виявилось поняття «концепт». Воно стало ключовим поняттям ... верифікуючих моделей усвідомлення фрагментів дійсності та мовної категоризації, оперативної одиниці пам'яті» [Цит. за: 22, 158]. Отже, ключовий термінологічний апарат сучасної концептології складають, насамперед, терміно-поняття концепт, концептосфера (концептосистема), прототип, метафора, процеси концептуалізації та категоризації, концептуальний аналіз, мовна та концептуальна картини світу тощо.

Концептологічний підхід в якості базового елементу використовує форму думки «концепт», який начебто може вважатися альтернативою традиційному «поняттю». Сьогодні він використовується в філософії, філології, психології, філософії, філології, науковій юриспруденції. В контексті останньої з цього приводу Харитонов Є. О. і Харитонova О. І. слушно зазначають, що, «терміно-поняття «концепт»... поки що не дуже поширений у правовій науці» і залишається недостатньо дослідженим, внаслідок чого деякі автори взагалі не розрізняють такі категорії як «концепт» і «концепція», використовуючи без будь-яких застережень або роз'яснень особливостей конкретного слововживання, то одне, то інше позначення» [13, 74], тим не менш, кількість наукових праць, присвячених концепту у контексті юриспруденції, з кожним роком зростає [наприклад, 23]. Не зупиняючись на цьому аспекті, який заслуговує на окрему дослідницьку увагу, зважимо на особливості концепту як термінологічно-понятійному феномену концептології.

До речі, терміно-поняття «концепт» не є новим у контексті історичної ретроспективи, як не є новою і проблематика його співвідношення з власно «поняттям». Так, вперше підстави вивчення концепту теоретично були розроблені у філософії Середньовіччя, а розвинуті у Новий час. Концепт подавався П. Абеляром в «Теологічних трактатах» як «зв'язок речі і мови про річ» і вважався «універсалом, оскільки саме мова охоплює, чи концептує, всі можливі вимови, відбираючи необхідне конкретного уявлення речі. Концепт нерозривно пов'язаний зі спілкуванням, чи зі смыслом» [див.: 39]. У Новий час під впливом

гносеології щодо імперативу власно наукового способу пізнання та емпіризму, концепт був витіснений терміном «поняття», яке вважалося найбільш адекватним розумінням істинності речі, представленої як об'єкт. Згодом І. Кант, звернувшись до дослідження синтетичних суджень та актів синтезу в «Критиці чистого розуму», вдався до розмежування різних відтінків понять «conceptus communis, conceptus comparationis, conceptus cosmicus, conceptus ratiocinans, conceptus rationalis, conceptus ratiocinatus для характеристики актів осягнення і розуміння» [40]. І. Кант звернувся до старого терміну «conceptus» у тому, щоб підкреслити активність пізнавальних здібностей. Проводячи різницю між поняттями розсудку і розуму, він використовував щодо них і різні терміни: «Поняття розуму служить для розуміння поняття розсудку подібно до того, як поняття розуму – для розуміння сприйняття». Поняття розуму, що мають об'єктивне значення, він називає conceptus ratiocinatus (раціональним) розумінням, а поняття розуму, які мають об'єктивне значення, (раціоналізуючим розумінням)» [41].

Сьогодні концепт розглядається одночасно і як елемент культури (як духовний спадок в свідомості народу, результат пізнання навколишнього світу, що відображає мовну картину і національний менталітет), і як ключ до розуміння (як засіб формування понять у свідомості людини, який застосовується для категоризації дійсності). Концепти визнаються, передусім, ментальними одиницями та елементами свідомості – наявними у ментальному світі людини «у вигляді «пучків» понять, знань, асоціацій, переживань, які не тільки мисляться, а й переживаються», що виступають посередниками між реальним світом і мовою [Цит. за: 24, 215]. З філософської точки зору концепт визначається як вербальна ідея, уявлення, відчуття, що відображають сприйняття людиною світу і світом людини. Концепт – це концентрат знань людини, її уявлення, які відображено і в мовній формі, що розкриває життєві позиції, системи поглядів, світосприйняття, ментальність відповідного народу.

Як відомо, моделювання світу свідомістю демонструє нерідко протиставлення раціонального/логічного та емоційного/чуттєвого. Саме використання методології концептології до-

зволяє більш детально розрізнити такі конструкції, як «визначення/поняття» та «концепт», адже, на відміну від першого, концепт передбачає можливість виділення «не лише денотативного, а й конотативного компонентів (оцінок, емотивності, прагматичних складників)» [25, 51]. Відповідно, в літературі підкреслюється дуальна природа концепту як сутнісна та визначальна його риса. Причому така дуальність концепту виявляється одразу з точки зору двох підходів. Так, з мовної точки зору його особливістю, яка очевидно відрізняє його від поняття у теоретичному розумінні, є те, що він лише частково вербалізується, тобто підлягає вираженню мовними одиницями, але, в той же час, він містить істотну частку невербалізованої інформації [4, 57], яка відображає енергетичний продукт культури, ментальності тощо. Отже, концепт проявляється у його водночас матеріальній природі, яку можна висловити за допомогою слів, та надматеріальній (трансцендентній) природі — його «дусі», який не можна виразити словами, але можна відчувати, упізнати, усвідомити. За переконанням Я. П. Яремка, саме останній «адоративний (втаємничений)» аспект концепту «пов'язує... особистість з вищими смислами буття, лежить за порогом свідомості ... і не підлягає вербальному декодуванню» [26, 68]. Недаремно і В. Попов вбачає сакральність у процесі концептуалізації, яку асоціює з породами: «Народження концепту (поняття) є таким же таїнством, як і народження дитини» [41, 81].

З точки зору вияву смислу у змісті концепту у ньому поєднується дві складові — об'єктивна (світ, людина) та суб'єктивна (ідея, уявлення, відчуття), що потребує розмежування: об'єктивно-суспільний смисл, який визначається тією спільною семантикою слова, що усвідомлюється всім етномовним колективом, до якого належить особистість, і суб'єктивно-особистісний смисл, який визначається ставленням індивіда до усвідомлюваних предметів дійсності крізь призму індивідуальної концептосфери [26, 66]. І це ставить перед дослідниками, які обирають концептуальний аналіз в аналізі в якості ключового дослідницького підходу, певні проблеми: «З одного боку, концептуальний аналіз є аналізом концептів, під якими розумі-

ються об'єктивні культурно-ментальномовні утворення, які існують в інтерсуб'єктивному світі, які структурують смисловий простір культури. З іншого, виступає як спосіб дослідження, який здійснюється за допомогою концептів — у такому разі концепт виступає як теоретична одиниця, яка конструюється дослідником (тобто «суб'єктивно») для певної зручності в усвідомленні та систематизації матеріалу... Діалектична взаємодія структур концепту загального, стереотипного змісту, що сприймається, відповідає поняттю «значення слова» (галузь семантики), яке відображає пануюче в певній культурній спільноті уявлення про предмет, явище, подію, та індивідуально неповторний «сенси» (переважно галузь прагматики, яка реалізується в конкретних комунікативних актах), що привноситься окремим інтерпретатором в процес пропускання типового крізь призму суб'єктивного досвіду та суб'єктивної оцінки, є необхідною умовою для запуску культурного механізму прирощення сенсу. Головним питанням при такій постановці проблеми є питання щодо зведеності того, що ми назвали концептом, до його смислової (суб'єктивної) складової. Суб'єктивність описання може проявитися як у відкритій формі (наприклад, описання особистих асоціацій, уявлень), так і у прихованій (побудова ієрархії характеристик концепту, або замовчування про щось таке, що існує в колективній свідомості його сторін» [Цит. за: 13, 72].

Отже, як справедливо підкреслює з цього приводу О. П. Воробйова, притаманна концептології «вагомість явища «переживання», яке втілює нерозривність когнітивних і емоційних процесів», адже «саме переживання є одним із способів досягнення концептів»..., які можуть бути безпосередньо названі притаманним їм іменем, маніфестовані шляхом зображення, вираження чи опису..., виходячи на поверхню завдяки певним натякам, асоціаціям, іменам інших, споріднених концептів» [4, с. 58], і є, на наше переконання, одним із важливих аргументів на підтримку використання методу концептології в гуманітарних і суспільних науках, у тому числі, науковій загальнотеоретичній юриспруденції.

Система концептів, в якій проявляється мовна картина світу і колективне мовне усвідомлення етносу, представляє со-

бою концептосферу певної культури (цивілізаційної, етнічної, релігійної, політико-правової тощо). Концептосфера, як структура, що має здатність змінюватися в часі і просторі, складається з універсальних концептів (вони забезпечують взаєморозуміння між народами) [див., наприклад: 27] і концептів національних (притаманні певній культурі) (так, наприклад, концепт *Rechtsstaat*, введений у загальний політичний та науковий обіг Р. Модем у 1829 році, сьогодні вважається доктринальним феноменом німецької юриспруденції і німецьким варіантом концепції правової держави [наприклад, див.: 28]). Національна (у тому числі, правова) культура має власний світогляд і цінності, на основі яких і формуються стереотипи, які асоціюються конкретно з цим народом. Відповідно, в концептосфері кожного народу виокремлюють концепти, які є стійкішими і більш значимими для національної культури — так звані ключові концепти (константи).

Як вже зазначалося, формування концептів виступає наслідком розумової побудови предметів та явищ, формування структурних (базових) типів знань (концептів), тобто концептуалізації. Використання концептуалізації у контексті місткого засобу описання шляху вирішення певної наукової проблеми сьогодні є звичайним підходом в дослідницькій практиці гуманітарних і суспільних наук [наприклад, див: 29; 30; 31]. В довідковій літературі концептуалізація визначається як «визначення теоретичного смислу слів та перетворення їх у поняття»; «процес пізнавальної діяльності людини, орієнтований на осмислення інформації, наслідком чого є утворення концептів і концептуальних структур у свідомості людини»; «подання абстрактної ідеї в концепції» [32].

Концептуалізація ґрунтується на категоризації, яка в своєму широкому значенні «є процесом формування самих категорій за виявленням суміжних або аналогічних сутнісних ознак в явищах, що досліджуються», у вузькому сенсі — «підведенням речі, явища під окрему категорію як окрему рубрику досвіду і визнання такої сутності членом цієї категорії», і вважається «ефективним засобом розуміння світу» [Цит. за: 3, 169]. «Категоризація націлена на пояснення нових фактів через уже відомі і структу-

рування картини світу на основі узагальнення», а «категорії, які виникли в результаті, можна вважати «однією з пізнавальних форм людського мислення, що дає змогу узагальнити її досвід і класифікувати його» (Цит.за: 29, 31). При цьому дослідники відзначають нерівноправність елементів (членів) категорії між собою: окреме місце посідають «її центральні члени», які вважаються прототипами — саме вони виступають типовим прикладом категорії і постають як «мінімізоване універсальне чи культурно-національне знання, що втілює найбільш типові елементи змісту категорії» [3, 169]. Важливість знання прототипу у будь-якій сфері пізнання обумовлюється тим значенням, яке має розуміння ознак, що корелюють з ознаками інших подібних явищ.

Одним із серйозніших здобутків концептології вважається «вироблення алгоритму моделювання концептів» [4, 61] або, іншими словами, алгоритм концептуального аналізу. Свого часу Дж. Сарторі сформулював десять правил утворення концептів, дотримання яких дає змогу сформулювати поняття з найменшими семантичними втратами (серед таких — спосіб переосмислення поняття через аналіз існуючих сучасних та історичних визначень досліджуваного концепту) [6], а Дж. Геррінг запропонував вісім критеріїв «концептуальної придатності» [8, 367]. Сьогодні такий алгоритм передбачає «створення моделі ментальної структури концепту, що містить поняттєвий, смисловий, образний та фреймовий компоненти, об'єктивовані в поняттєвих ознаках, смислових центрах/семантичних ядрах, образах-картинках, Я-схемах, образах-прототипах, національних антропосимволах, оцінних, професійних та суспільних стереотипах, фреймах та сценаріях» [33, 43]. Відповідно, традиційна схема моделювання концепту передбачає такі етапи, як: 1) визначення способів і засобів входження в концепт з мовленнєвої, дискурсної чи текстової тканини; 2) метамовне (вербальне) титулування (термін А. М. Приходька [18, 51]) концепту; 3) етимологічний та/або компонентний аналізи; 4) поняттєвий аналіз за довідковими та енциклопедичними джерелами; 5) побудова синонімічних або семіотичних рядів; 6) реконструкція образного шару кон-

цепту за допомогою концептуальних тропів; 7) визначення ціннісного складника концепту; 8) встановлення асоціативних зв'язків між концептами шляхом побудови мережі концептів у концептуальній картині світу [4, 61]. Доречність застосування методу концептуального аналізу у сферах дослідження гуманітарних і суспільних наук не викликає сумнівів у більшості мовознавців. На думку М. Полюжина, концептуальний аналіз дає реальну змогу простежити, як і якою мірою знання мови відображає знання людини про світ у вигляді тлумачення у словникових дефініціях, спрямований на отримання різнобічних знань про світ, спосіб життя, традиції та культуру носіїв певної мови [36, 12]. Особливістю концептуального аналізу є те, що він «залучає до сфери своїх інтересів не тільки лінгвістику, а й культурологію, історію, психологію, соціологію, філософію тощо та, крім аналізу словникового значення, включає особистий та етнічний досвід, асоціації носіїв мови та культурно-національний контекст» [37, 43].

Окреме місце в дослідженнях концептологів посідає проблема метафоричного розуміння досвіду та, відповідно, роль метафор у відображенні картини світу [наприклад, див: 14; 34, 7–8], підкреслюється здатність метафори бути «головним засобом концептуальної системи», за допомогою якої відбувається «розуміння одного типу об'єктів в термінах об'єктів іншого типу», концептуалізація нефізичного в термінах фізичного, пізнання абстрактних концептів [цит. за: 3, 170]. Адже використання образного порівняння для підкреслення тих або інших властивостей явища є доволі звичайною справою для будь-якої наукової сфери. Більш того, як підкреслює Ю. М. Оборотов, значна частина нашої концептуальної системи метафорично сконструйована, метафори охоплюють і фіксують людський досвід в поняттях, що пояснюють усю культуру чи цивілізацію: «культурні цінності цивілізацій глибоко метафоричні, у них подані багатозначні смисли й образи, що найчастіше не піддаються логічній інтерпретації» [34, 7]. На думку засновника теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа (який, до речі, неодноразово консультував лідерів президентських перегонів у США,

допомагав обирати дієві слогани чи навпаки, шукати слабкі місця в комунікаційній стратегії опонента), метафора за своєю суттю концептуальна [35].

У контексті питання щодо використання метафор у межах концептуального аналізу варто підкреслити, що найбільш значущим є те, що в результаті реалізації метафорою своїх властивостей щодо «перенесення когнітивної структури з однієї змістової сфери до іншої... відбувається освоєння концептами нової сфери – сфери мети» [3, 169–170], тобто якісно вищого рівня пізнавальних та практичних устремлінь, яка містить можливість досягнення бажаної кінцевої точки будь-якого процесу і як сама по собі виступає гідним об'єктом окремого дослідження.

Висновки. Концептологія представляє собою явище наукової дійсності, яке водночас може розглядатися як один із провідних напрямків філології; як розділ міждисциплінарної когнітивної науки; як інтегративний підхід до розуміння і моделювання свідомості, пізнання, спілкування, діяльності; як трансдисциплінарний метод (методологія) пізнання.

Концептологія активно використовується гуманітарними і суспільними науками (насамперед, на пострадянському просторі), у тому числі, філософією, філологією, історією, політологією, юриспруденцією. Доцільність використання методу концептології обумовлюється низкою факторів, які є спільними для всіх гуманітарно-суспільних наук, а саме: поширення концептуалістських та конструктивістських ідей у пізнанні; відсутність наукової мови, адекватної історичним реаліям; потреба в новій цілісності науки; необхідність подолання фрагментації історичного знання, на яке спираються гуманітарно-суспільні науки; прагнення до синтезу різних методів пізнання у межах збереження (нео)класичної моделі дослідження тощо.

Ключовий термінологічний апарат концептології складають такі елементи, як, насамперед, терміно-поняття концепт, концептосфера (концептосистема), прототип, метафора, процеси концептуалізації та категоризації, концептуальний аналіз, мовна та концептуальна картини світу тощо.

Терміно-поняття «концепт» є центральним елементом понятійно-категоріального апарату концептології. Концепти

як форми концептуального мислення є, з одного боку, результатом категоризації знання, з іншого — певним способом та формою абстрагування. Концепт не є аналогічним власно «поняттю» у загальнотеоретичному розумінні ні за своїм визначенням, ні за природою, ані за функціональним призначенням. Концепт характеризується своєю дуальною природою як сутнісною та визначальною його рисою, яка виявляється водночас крізь призму двох підходів — мовного (поєднання матеріального (вербального) та надматеріального (трансцендентного) проявів його природи) та вияву смислу у його змісті (об'єктивно-суспільного і суб'єктивно-особистісного). Дуальна природа концепту передбачає вагомість явища «переживання» і обумовлює особливу методологічну цінність концептології, яка здатна забезпечити нерозривність когнітивних і емоційних процесів.

Формування концептів відбувається внаслідок процесу концептуалізації, яка ґрунтується на категоризації. Одним із серйозніших здобутків концептології вважається вироблення алгоритму моделювання концептів, який дає реальну змогу простежити закономірності відображення через мову знань людини про світ. Система концептів, в якій проявляється мовна картина світу і колективне мовне усвідомлення спільноти, представляє собою концептосферу певної культури, яка складається з універсальних та національних концептів, а особливе місце в ній посідають константи — найбільш стійкі і значимі для національної культури концепти.

Використання концептуального аналізу передбачає використання метафор, як головних засобів концептуальної системи, у відображенні картини світу, що сприяє освоєнню концептами сфери мети як найвищого рівня пізнавальних та практичних процесів.

Концептуальне мислення, на відміну від суворо теоретичного мислення, яке оперує науковими поняттями, базується на концептах як когнітивних моделях реальності раціонально-ціннісного змісту, отже, сприяє пошуку актуальних засобів «схоплювання» смислів у найскладніших випадках розуміння реальності.

Методологічна цінність концептології полягає, у тому числі, у її здатності сприяти вирішенню проблеми щодо інтерпретації та переосмислення процесів, що відбуваються із людиною та суспільством у різних сферах їх буття та свідомості, а також створенню на цій основі актуальної теорії пізнання дійсності та прогнозування майбутнього.

Список використаних джерел :

1. Концептологія в системі гуманітарних наук. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції. Полтава: ПДПУ, ФОП Гаража М. Ф., 2009. 92 с.
2. Сковронська І. Ю., Юськів Б. М. Лексико-граматичні варіації правової концептосфери. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/5032/vnulpurn201683755.pdf>
3. Нідзельська Ю. М. Концептологія як провідний напрям сучасної лінгвістики. / Вісник Житомирського державного університету. 2013. Випуск 4 (70). Філологічні науки. С. 168–171.
4. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. -Т.14, № 2. – С. 53–64.
5. Орел М. Г. Аксіологічний аспект концепту «стійкість держави» у контексті функцій публічного управління у сфері безпеки та в історії наукової думки. Інвестиції: практика та досвід, № 24/2018. С. 95–101.
6. Sartori G. Concept Misformation in Comparative Politics /Giovanni Sartori // The American Political Science Review. 1970. vol. 64, № 4. p. 1033–1053.
7. Goertz, Gary. Social Science Concepts: A User's Guide (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006), 296 p.
8. Gerring, John. «What Makes a Concept Good? A Critical Framework for Understanding Concept Formation in the Social Sciences». Polity 31, no. 3 (1999): 357–393.
9. Яковлев М. В. Концепти як конфігурації та кластери контекстів: дискурс-аналіз і політична концептологія. Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». Випуск 154 (№ 3), 2020. С. 341–344.
10. Яковлев М. В. Прикладне конструювання концептів у політичній науці за межами семантичного підходу. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, № 2(45), 2020. С. 230–243.
11. Політична концептологія (курс лекцій) / URL: <https://moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=364065&forceview=1>

12. Концептуальна сутність, основні функції і завдання зовнішньої політики України / Підручник / URL: Підручн – Концептуальна сутність зовніш політ України.pdf
13. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт: постановка питання. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. № 1 (2014). С. 68–77.
14. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 492 с.
15. Горобець К. Концепт права: спроба системної інтерпретації. 01.2015 / URL: https://www.researchgate.net/publication/297730751_Koncept_prava_sproba_sistemnoi_interpretacii
16. Манжура В. І. Концепт природності (сродності) права в контексті універсально-історичної парадигми. Аналітично-порівняльне правознавство. № 4 (2021). URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/255551>
17. Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей: [під кер. Барбари Кассен]: пер. з фр. – К.: Дух і літера, 2011 (Т.1–576 с., Т. 2–488 с.
18. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 331 с.
19. Манакін В. М. Мова і загальна симетрія універсаму // Мовознавство. 2011. № 3. С. 26–40.
20. Lakoff G. and Johnson M. *Metaphors We Love By* / George Lakoff and Mark Johnson. – Chicago; London: The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
21. Anna Wierzbicka. *Lingua mentalis: the semantics of natural language*. London: Academic Press, 1980. Pp. xi + 367.
22. Хорошун О. О. Концепт як основне поняття когнітивної лінгвістики. Вісник Житомирського державного університету. Випуск 49. Філологічні науки, 2010. С. 158 / URL: http://eprints.zu.edu.ua/4089/1/Vip_49_32.pdf
23. Ткаченко І. М. Розмежування термінів: «правове поняття», «правова категорія» та «правовий концепт» (на прикладі норм цивільного кодексу України) // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». Том 22 (61). – № 1. – 2009. – С. 385–386.
24. Полужин М. Поняття, концепт та його структура. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 4, 2015. С. 214–224.
25. Селіванова О. О. Теоретичні засади й дослідницькі можливості концептуального аналізу // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – № 27. – С. 49–56, С. 51

26. Яремко Я. П. Стратифікація концепту. Мовознавство, 2009, № 1. С. 60–69.
27. Варламова Н. Універсальні правові концепти у радянському соціально-політичному контексті. IDEOLOGY AND POLITICS JOURNAL. № 2(18), 2021. С. 30–56.
28. Максимов С. І. Ідея правової держави в контексті становлення та розвитку європейської правової культури. Проблеми філософії права. – 2008–2009. – Том VI-VII. С. 102–111.
29. Тернієвська Є. Процес концептуалізації як пізнавальної діяльності людини. Advanced Linguistics, 9, 2022. URL: <http://al.fl.kpi.ua/article/view/258879>
30. Туранін В. Ю. Феномен юридичної мови: концептуалізація проблеми / В. Ю. Туранін. – Вісник ХНУВС. – 2013. – № 2 (61). – С. 73–79.
31. Яковлев М. В. Концептуалізація понять і понятійність концептів: категоріальні проблеми емпіричних досліджень. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9630d571-a276-4197-b9ad-001c1b4a7e96/content>
32. Концептуалізація. URL: <https://uk.warbletoncouncil.org/conceptualization-1188>
33. Науменко Л. П. Методологічні підходи до вивчення концептів бізнес-дискурсу. Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. Том 2, № 5, 2016. С. 41–45.
34. Оборотов Ю. М. Традиції та новачі в правовому розвитку: загально-теоретичні аспекти. Автореф. ...д.ю.н. Одеса, 2003. 40 с.
35. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought / [ed. by A. Ortony]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 203–251.
36. Полюжин М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості // Проблеми романогерманської філології: 36. наук. праць. – Ужгород: Ліра, 2005. – С. 5–20.
37. Краснобаєва-Чорна Ж. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці). Українська мова, 2009, № 1. С. 41–52.
38. Шевченко І. С. Лексично втілені концепти: історичний вимір. Нова філологія, № 14, 2014. С. 121–126.
39. Петро Абеляр – нова людина Середньовіччя. URL: https://stud.com.ua/62202/literatura/petro_abelyar_nova_lyudina_serednovichchya
40. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант; пер. з нім. та прим. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2000. 504 с.
41. Попов В. Народження концепту «WELTANSCHAUUNG». URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a423122f-ef08-4e96-aa3e-06752ad8cfb7/content>

REFERENCES :

1. Conceptology in the system of humanitarian sciences. A collection of scientific works based on the materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Poltava: PDPU, FOP Garage M. F., 2009.
2. Ckivronska I. Yu., Yuskiv B. M. Lexico-grammatical variations of the legal conceptual sphere. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/5032/vnulpurn201683755.pdf>
3. Nidzelska Yu. M. (2013). Conceptology as a leading direction of modern linguistics. / Bulletin of Zhytomyr State University.. Issue 4 (70). Philological sciences. P.168–171.
4. Vorobyova O. P. (2011). Conceptology in Ukraine: achievements, problems, miscalculations. Bulletin of KNLU. Ser. Philology. Vol. 14, No. 2. pp. 53–64.
5. Orel M. G. The axiological aspect of the concept of «state stability» in the context of the functions of public administration in the field of security and in the history of scientific thought. Investments: practice and experience, No. 24/2018. P. 95–101.
6. Sartori G. (1970). Concept Misformation in Comparative Politics / Giovanni Sartori // The American Political Science Review. vol. 64, №4. p. 1033–1053.
7. Goertz, Gary. Social Science Concepts: A User's Guide (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006).
8. Gerring, John. (1999). «What Makes a Concept Good? A Critical Framework for Understanding Concept Formation in the Social Sciences». Polity 31, no. 3 (1999): pp.357–393.
9. Yakovlev M. V. (2020). Concepts as configurations and clusters of contexts: discourse analysis and political conceptology. Collection of scientific works «Gilea: scientific bulletin». Issue 154 (No. 3), pp. 341–344.
10. Yakovlev M. V. (2020). Applied construction of concepts in political science beyond the semantic approach. Bulletin of Yaroslav the Wise National University of Law, No. 2(45), pp. 230–243.
11. Political Conceptology (course of lectures) / URL: <https://moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=364065&forceview=1>
12. Conceptual essence, main functions and tasks of the foreign policy of Ukraine / Textbook / URL: Textbook – Conceptual essence of Ukraine's foreign policy.pdf
13. Kharitonov E. O., Kharitonova O. I. (2014). Private law as a concept: posing the question. Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. No. 1 pp. 68–77.
14. Current aspects of general theoretical jurisprudence: Yu. M. Oborotov (ed.).(2012). Odesa: Phoenix, 492 p.
15. Horobets K. (2015). The concept of law: an attempt at systematic interpretation. 01.2015 / URL: https://www.researchgate.net/publication/297730751_Koncept_prava_sproba_sistemnoi_interpretacii

16. Manzhu V. I. (2021). The concept of naturalness (affinity) of law in the context of the universal-historical paradigm. Analytical and comparative jurisprudence. No. 4. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/255551>
17. European dictionary of philosophies: lexicon of untranslatables: [edited by Barbara Kassen]; trans. from Fr. – K.: Spirit and letter, 2011 (Vol. 1–576 p., Vol. 2–488 p.
18. Prykhodko A. M. (2008). Concepts and conceptual systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics. Zaporizhzhia: Premier.
19. Manakin V. M. (2011). Language and general symmetry of the universe // Linguistics. No. 3. P. 26–40.
20. Lakoff G. and Johnson M. *Metaphors We Live By* / George Lakoff and Mark Johnson. Chicago; London: The University of Chicago Press, 1980. 242 p.
21. Anna Wierzbicka. (1980). *Lingua mentalis: the semantics of natural language*. London: Academic Press, 1980. Pp. xi + 367.
22. Khoroshun O. O. (2014). Concept as a basic notion of cognitive linguistics. Bulletin of Zhytomyr State University. Issue 49. Philological Sciences, / URL: http://eprints.zu.edu.ua/4089/1/Vip_49_32.pdf
23. Tkachenko I. M. (2009). Definition of terms: «legal concept», «legal category» and «legal concept» (on the example of norms of the Civil Code of Ukraine) // Scholarly notes of the Tavri National University named after V. I. Vernadskyi. Series «Legal Sciences». Volume 22 (61). No. 1. pp. 385–386.
24. Polyuzhin M. (2015). Concept, concept and its structure. Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. 4, pp. 214–224.
25. Selivanova O. O. (2007). Theoretical foundations and research possibilities of conceptual analysis // New Philology. Collection of scientific papers. – Zaporizhzhia: ZNU. No. 27. pp. 49–56
26. Yaremko J. P. (2009). Concept stratification. Linguistics, No. 1. pp. 60–69.
27. Varlamova N. (2021). Universal legal concepts in the Soviet socio-political context. IDEOLOGY AND POLITICS JOURNAL. No. 2(18), Pp. 30–56.
28. Maksimov S. I. (2008). The idea of the rule of law in the context of the formation and development of European legal culture. *Problems of the philosophy of law*. Volume VI–VII. pp. 102–111.
29. Ternievska E. (2022). The process of conceptualization as a cognitive activity of a person. Advanced Linguistics, 9, 2022. URL: <http://al.fl.kpi.ua/article/view/258879>
30. Turanin V. Yu. (2013). Phenomenon of legal language: conceptualization of the problem / V. Yu. Turanin. – Bulletin of the KhNUVS. No. 2 (61). pp. 73–79.

31. Yakovlev M. V. Conceptualization of concepts and intelligibility of concepts: categorical problems of empirical research. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9630d571-a276-4197-b9ad-001c1b4a7e96/content>
32. Conceptualization. URL: <https://uk.warbletoncouncil.org/conceptualizacion-1188>
33. Naumenko L. P. (2016). Methodological approaches to the study of business discourse concepts. Scientific Bulletin of I. Frank State University of Applied Sciences. Series «Philological Sciences». Linguistics. Volume 2, No. 5, pp. 41–45.
34. Oborotov Yu. M. (2003). Traditions and innovations in legal development: general theoretical aspects. Doctor's thesis: 12.00.01. Odesa.
35. Lakoff G. (1993). The Contemporary Theory of Metaphor. Metaphor and Thought / [ed. by A. Ortony]. – Cambridge : Cambridge University Press. pp. 203–251.
36. Polyuzhin M. (2005). Conceptual system as a basic concept of cognitive semantics and the theory of linguistic personality // Problems of Romano-Germanic Philology: Collection. of science works – Uzhhorod: Lira. pp. 5–20.
37. Krasnobayeva-Chorna Zh. (2009). Conceptual analysis as a method of conceptualism (on the material of the concept of LIFE in Ukrainian phraseology). Ukrainian language. No. 1. pp. 41–52.
38. Shevchenko I. S. (2014). Lexically embodied concepts: historical dimension. New Philology, No. 14, Pp. 121–126.
39. Petro Abelyar is a new man of the Middle Ages. URL: https://stud.com.ua/62202/literatura/petro_abelyar_nova_lyudina_serednovichchya
40. Kant I. (2000). Critique of pure reason / I. Kant; trans. with him and approx. I. Burkovskiy. – K.: Universe..
41. Popov V. Birth of the «WELTANSCHAUUNG» concept. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a423122f-ef08-4e96-aa3e-06752ad8cfb7/content>

N. A. Zhuk

Conceptology as a methodology of cognition in modern humanities and social sciences: general characteristics

***Abstract.** The article is devoted to the study of conceptology as a methodology of cognition that is relevant and demanded by modern humanities and social sciences. This analysis is carried out through the general characterization of conceptology as a transdisciplinary direction of cognitive science, including through highlighting its key conceptual-categorical apparatus, the phenomenal*

basis of which is the term «concept» as a unique structure of knowledge of a material-transcendent nature.

Based on the study of conceptology as a phenomenon of the modern cognitive sphere, it was concluded that it is a phenomenon of scientific reality, which at the same time can be considered as one of the leading directions of philology; as a section of interdisciplinary cognitive science; as an integrative approach to understanding and modeling consciousness, cognition, communication, activity; as a transdisciplinary method (methodology) of knowledge, which is actively used by modern humanities and social sciences (primarily, in the post-Soviet space), including philosophy, philology, history, political science, jurisprudence.

Based on the identification of the key elements of the conceptual and terminological apparatus of conceptology (in particular, the term concept «concept», conceptosphere (concept system), prototype, metaphor, conceptualization, categorization, conceptual analysis, linguistic picture of the world, conceptual picture of the world), their general characteristics were carried out and emphasized their methodological significance for the tasks of the relevant circle of sciences.

The results of the methodological value of conceptology are summarized, including for solving problems related to the interpretation and reinterpretation of processes occurring with people and society in various spheres of their being and consciousness, as well as for creating on this basis an actual theory of knowledge of reality and forecasting the future. It is emphasized that the appropriateness of using conceptology as a research method is also strengthened by factors common to the development of all modern humanities and social sciences, namely: the spread of conceptual and constructivist ideas in cognition; lack of scientific language adequate to historical realities; the need for a new integrity of science; the need to overcome the fragmentation of historical knowledge, which is based on humanitarian and social sciences; striving for the synthesis of various methods of cognition within the limits of preserving the (neo) classical model of research, etc.).

Keywords: *conceptualization, methodology of knowledge, humanities and social sciences, transdisciplinarity, integrative approach, concept, transcendence, conceptosphere, prototype, metaphor, conceptualization, categorization, conceptual thinking, conceptual analysis, concept modeling algorithm.*